

DİVANÜ LUGAT-İT-TÜRK'TE AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Hem kan, hem de evlilik yoluyla, çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumuna, genel olarak akrabalık denir. Biz Türklerin, sosyal hayatlarının gelişmesinde ise, akrabalığın büyük önemi vardır. İnsanoğlunun yaradılışını şöyle bir düşünecek olursak; bir ana ve babadan tek başımıza dünyaya gelirken, zaman içinde ailemizin büyüdüğünü (kardeş, amca, dayı, hala, teyze vs. gibi çok yakın akrabalar), özellikle evlilikler yolu ile de akrabalarımızın sayısının arttığını görürüz (kayın-ata, kayın-ana, baldız, kayın-birader vs. gib). Sosyal bir cemiyet olan aileler ve akrabalar arasında da kurulmuş olan bağlar, Türk toplum hayatının çok güçlü olmasının en önemli sebeplerindendir. Tarih bize göstermiştir ki, aile yapısı ve ahlakî meziyetleri üstün olan milletlerin tarihten silinip atılması mümkün değildir. Birer birer ele aldığımızda sağlam temellerle kurulmuş Türk ailesinin, Türk devlet yapısına da tesir ettiği muhakkaktır.

Sosyologlar tarafından devletin en küçük modeli olarak kabul edilen aile ve buna bağlı olarak akrabalık ilişkilerinin Türklerde son derece önemli olması itibarıyla, bu sosyal müessesenin fertlerinin yakınlığı derecesinde de isimlendirmeler çok zengin görülmektedir. Eski Türkçede “aile, kabile, hısım, akraba” manasına *oguş* kelimesinin kullanıldığı söylenmektedir¹. Üç değişik kitabede “oguş” kelimesine tesadüf etmekteyiz. Bunlar Uyük-Orzak III Yazıtı, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarıdır. Bilinen ilk yazılı belgelerimizden olan Kök Türkçe yazılı kaynaklardan başlamak üzere, akrabalık adları hususunda çeşitli eserlerde pekçok kelime tesbit edebiliyoruz. Türk kültürünün vazgeçilmez bu eserlerinden biri de Divanü Lûgat-it-Türk'dür. Bu şaheserde, biz aşağı-yukarı altmışa yakın kelime tesbit ettik. Bunların pekçoğu da şu veya bu Türk lehçesinde çok az değişikliklere uğrayarak yaşamaktadır. Aşağıda bu akrabalık terimlerini göstermeye çalışacağız:

Aba~Apa: “Ana”² manasına gelmekte olup, aşağı-yukarı bütün Türk lehçelerinde görülür. Bununla beraber “abla” manası da vardır³. Kaşgarlı'dan daha eskiye, yani Uygur ve Kök Türk çağlarına gittiğimizde karşımıza çıkan bu

¹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, s.61; C. II, s.83, 2. baskı, Ankara 1985; A.von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M.Akalin, Ankara 1988, s.46.

² DLTI, s.86.

³ *Kazakça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1984; s.17; K.K.Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev. A.Taymas, C. I, 2. baskı, Ankara 1988, s.36.

kelime genellikle hem askeri, hem de idari bir unvan şeklinde kullanılmıştır ki [mesela; Apa Tarkan⁴ (Tunyukuk Yazıtı, Köl İç Çor Yazıtı), Beçe Apa İçreki (Miran Metinleri), Çor Apa (Çakul VI Yazıtı), Inançu Apa Yargan Tarkan⁵ (Köl Tigin Yazıtı), Kul Apa Urungu (Miran Metinleri), Külüg Apa (Çakul VIII Yazıtı), Laçın Apa (Ottuktaş III Yazıtı), On Apa (Gümüş Tabak Yazıtı), Öz Apa (Tepsey II Yazıtı), Öz Apa Tutuk (Çigşi Bagatur Yazıtı), Tör Apa İçreki (Begre Yazıtı), Yol Apa (Kemçik-Kaya Başı Yazıtı)], “büyüklük, yaşlılık ve saygı” gibi anlamları ihtiva etmektedir.

Aba: Divanü Lûgat-it-Türk’de yine karşımıza çıkan bu kelime hususunda Kaşgarlı Mahmud; Tibetçe olduğunu ve “baba” manasına geldiğini söylüyor. Ayrıca açıklama yaparken de; “bu kelime onlara arapçadan kalmış olmalıdır, çünkü onlar Sabit-oğullarındandır. Yemen’den bir adam Türk ülkesine kaçıp-gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiştir”⁶ demektedir.

Aça~Açı~Eçe~Eçi~Eçü~Eke⁷~Eze⁸: “Yaşlı kadın, hanım nine, büyük kız kardeş”⁹ gibi manalara gelen bu kelimeyi, eski Türk çağının metinlerinde de görmemiz mümkündür. Mesela, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında, dünyanın yaratılışından sonra, Tanrı tarafından Bumın ve İstemi’nin insan-oglunu yönetmek üzere vazifelendirilmesi¹⁰, sebebiyle eçü ve apa kelimelerini birlikte görmekteyiz. Yine buna benzer ifadelerde “eçü-apa”, İl-teriş Kagan ile İl-bilge Katun’un Tanrı tarafından, halkın içerisinde çekilip, yükseltilmesi ile Türk milletinin ilini ve töresini düzenlemek¹¹, üzere tayin edildikleri sırada geçer. 699 tarihindeki Türkiş ayaklanması yüzünden On-Oklara bir darbe vurulmuş, ancak yüksek bir dünya görüşüne sahip olan Kök Türkler, buraların da ata toprakları olduğunu bildiklerinden kargaşa içinde kalmasını istememişler

⁴ Tunyukuk’un askeri unvanlarından.

⁵ Köl Tigin’in unvanlarından.

⁶ **DLTI**, s.86.

⁷ Abû Hayyan’ın lügatinde eke=hala demektir. Bakınız, Abû Hayyan, **Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk**, Haz. A.Caferoğlu, Ankara 1931, s.10.

⁸ Abû Hayyan’ın lügatinde eze=teyze demektir. Bakınız, Abû Hayyan, **Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk**, s.13.

⁹ **DLTI**, s.86-87, 90.

¹⁰ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-2; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 1-3; *Üze Kök Tengri asra yagız yer kılundukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlunta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş; olurıpan Türk bodunıg ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş.*

¹¹ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 10-11; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 10: *Üze Türk Tengrisi, iduk yiri-subı ança itmiş erinç. Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kangım İl-teriş Kaganıg, ögüm İl Bilge Katunıg töpüsinte tutıp yügerü kötürmiş erinç.*

ve bu topraklara “eçümüzün-apamızın kazandığı, hüküm sürdüğü topraklar”¹² demişlerdir.

Genelde bu eski metinlerde eçü-apa şeklinde birlikte görülen bu deyim için “ata, ced” denmektedir¹³. Fakat “eçi” veya “eçü”nün, “eçe” yahut da “ece” ile aynılığını kabul edecek olursak, burada bir dişilik anlamının olması söz konusudur. O zaman “ata, ced” olarak manalandırılan eçü-apa deyimini, bütün ölmüş erkek ve kadın ataları ifade ediyor olmalıdır.

Açık: “Büyük kardeş. Kara-Hanlılar büyük kardeşi “açıkım” diye çağırırlar” demektedir, Kaşgarlı Mahmud¹⁴.

Ana: “Ana, anne”¹⁵.

Aştal: Kaşgarlı Mahmud, “insanın en son çocuğuna aştal oğul denir” diyor¹⁶. Mesela Kırgız Türkçesinde “astalamak” fiili var ve “yavaşlık, ahstelik, ihtiyat” manalarına gelmektedir¹⁷. Belki bununla bir irtibatı olabilir. Çünkü insanın son çocuğu, genellikle yaşının olgunlaştığı, hâl ve hareketlerinin yavaşladığı zamana denk gelir.

Ata: “Baba, ata”¹⁸.

Avurta: Kaşgarlı Mahmud bu kelimeyi “süt nine” manasına kullanmıştır¹⁹. Clauson da bu hususta; “ebe, süt nine” demektedir ve bu kelimenin yabancı menşeli (farsça) olabileceği görüşündedir²⁰.

Baldır: “Üvey oğul ve üvey kız” demektir²¹. Çok ender kullanılan bir kelimedir²².

¹² Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 19; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 16.

¹³ S.G.Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s.20; M.Ergin, **Orhun Abideleri**, 8. baskı, İstanbul 1980, s.111; H.N.Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, C. 4, 2. baskı, Ankara 1987, s.39.

¹⁴ **DLTI**, s.64-65.

¹⁵ **DLTI**, s.93; Şeyh Süleyman Efendi, **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, Haz. I.Kunos, Budapest 1902, s.11; **Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk**, s.4; **İbn-Mühennâ Lûgati**, Haz. A.Battal, 2. baskı, Ankara 1988, s.10; **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.16.

¹⁶ **DLTI**, s.105.

¹⁷ **Kırgız Sözlüğü**, s.53.

¹⁸ **DLTI**, s.86. Aşağı-yukarı bütün Türk lehçelerinde “baba” manasına gelir.

¹⁹ **DLTII**, s.144. “Ol avurta tutundu” (O süt nine, daya tuttu).

²⁰ Clauson, **a.g.e.**, s.15.

²¹ **DLTI**, s.456.

²² Clauson, **a.g.e.**, s.333.

Baldız: “Bir adamın karısının küçük kız kardeşi”²³ için böyle denir.

Beg: “Karının kocası”. Kaşgarlı Mahmud bu terim hususun da bildiğimiz unvan olan beg ile bir benzeştirme yapmıştır ki, “evinde bege benzediği için böyle denmiştir”²⁴, diyor.

Çıkan: “Yigen, halâ veya teyze oğlu”²⁵. Şeyh Süleyman Efendi, çıkan için “halâzade” manasını kullanmaktadır²⁶. Çıkan kelimesini de Kök Türkçe belgelerde görmekteyiz. Bilindiği üzere Köl Tigin, 731 yılında öldükten sonra ona büyük bir yog merasimi yapılmıştır. Bu törene katılanlar arasında pekçok halktan temsilci olduğu gibi, “türbe, resim ve yazılı taş yapıcı olarak Çin imparatorunun yeğeni Çang Sengün gelmiştir”²⁷. Bundan başka büyük devlet adamı Köl İç Çor’un da, vezir Tunyukuk ile akrabalığı bizzat onun kitabesindeki, “Apa Tarkan çıkan Tunyukuk atıg bermiş”²⁸ cümlesinden anlaşılmaktadır.

Dede: “Baba” manasına kullanılmıştır²⁹. Abû Hayyan “ced, büyük baba”³⁰ derken; Clauson Kaşgarlı’ya dayanarak, kelimenin orijinalinin baba olduğunu, daha sonra “büyük baba” manasını aldığını söyler³¹.

Emikdeş: “Bir memeden emen iki çocuğa derler. Emmekte arkadaş anlamındadır”³². Kazak Türkçesinde “emşektes” ismi vardır ki, “bir anneden doğmuş, bir meme emmiş kimsedir”³³. Belki bunu süt kardeş olarak alabiliriz.

²³ **DLTI**, s.457.

²⁴ **DLTIII**, s.155.

²⁵ **DLTI**, s.402.

²⁶ **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, s.53.

²⁷ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Kuzey tarafı, 11-13: *Yogçı, sıgıtçı, Kıtany, Tatabı bodun başlayu, Udar Sengün kelti. Tabgaç kaganta İsiyi Likeng kelti. Bir tümen ağı altun, kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt kaganta bölön kelti. Kurya kün batsıkdaki Sogd Berçik-er, Bukarak uluş bodunta Enik Sengün, Ogul Tarkan kelti. On-Ok oglum Türgiş kaganta Makaraç Tamgaçı, Oguz Bilge Tamgaçı kelti. Kırkız kaganta Tarduş Inançu Çor kelti. Bark itgüçi, bediz yaratıgma, bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkanı Çang Sengün kelti.*

²⁸ Bakınız, **Köl İç Çor Yazıtı**, Batı tarafı, 1: *Apa Tarkan yegen Tunyukuk adını vermiş.*

²⁹ **DLTIII**, s.220.

³⁰ **Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk**, s.33.

³¹ Clauson, **a.g.e.**, s.451.

³² **DLTI**, s.407.

³³ **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.75.

İçi: Kaşgarlı Mahmud bu hususta, “yaşça büyük olan erkek kardeş” demektedir³⁴. Kelimeyi pekçok Kök Türkçe metinde de görmekteyiz³⁵. Bunun yanısıra Abû Hayyan sözlüğünde “amca” manası da vardır³⁶.

İkkiz: “İkkiz oğlan=ikiz çocuk”³⁷. Aşağı-yukarı bütün Türk lehçelerinde kullanılan terimi, bazan “ekiz” şeklinde de görmekteyiz³⁸.

İni: Divanü Lûgat-it-Türk’ün I. cildinde “yaşça küçük kardeş”³⁹, III. cildinde “kocanın küçük erkek kardaşı”⁴⁰ şeklinde geçmektedir. Kazak Türkçesinde “aynı ana babadan olan kardeş”⁴¹ manasında açıklanan ini kelimesi, Saha Türkçesinde “amca-zade, yeğen” şeklinde ifade edilmektedir⁴². Yine bu akrabalık adı da Türkçenin en eski kelimelerinden biri olup, yirmi civarında kitabede geçer. İni aynı zamanda, Kapgan Kagan’ın küçük oğlu İni İl Kagan’ın unvanında da görülür⁴³. Bilindiği gibi İni İl Kaganlık sonradan ihdas edilmiş bir idari unvandır. Kapgan Kagan da küçük oğlu Fu-chü’yü İni İl Kagan ilan ederek, kendinden sonra yeğeni Bilge’nin tahta geçmesini engellemeyi planlamış, fakat o öldükten sonra Köl Tigin ve Bilge, İni İl Kagan’ı ortadan kaldırarak (716) onun bu düşüncesinin gerçekleşmesini önlemişlerdi. Hoytu-Tamır I ve Hoytu-Tamır VII Yazıtlarında da İni Öz Inançu adında bir Türk beginin adı zikredilmektedir.

Kadaş~kadhaş~kadaşlık: “kardeşlik, hısımlık, akraba, kardeş gibi yakın olan”⁴⁴ demektir. Kök Türkçe yazıtlarda karşımıza ençok çıkan akrabalık terimlerinden birisi de kadaştır. Sanırsız “arkadaş” kelimesi de bu terimle bağlantılı olmalıdır.

Kadın: “Kayın, dünür, hısım. Kıpçaklar bunu -z ile söylerler. Şu ata sözünde de geçer: Kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış (Kardeş demiş tınmamış, kayın demiş iltifat etmiş). Bu ata sözü hısımlar içerisinde kayınlara saygı ile emrolunduğu zaman söylenir” diyor, Kaşgarlı Mahmud⁴⁵. Genel olarak

³⁴ DLT I, s.87.

³⁵ Bakınız, **Çakul V Yazıtı**, 2. satır; **Barlık II Yazıtı**, 2. satır.

³⁶ **Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk**, s.37.

³⁷ DLT III, s.382.

³⁸ **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, s.61.

³⁹ DLT I, s.93.

⁴⁰ DLT III, s.7.

⁴¹ **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.326.

⁴² E.K.Pekarskiy, **Yakut Dili Sözlüğü**, C. I, İstanbul 1945, s.447.

⁴³ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı, I. taş**, Kuzey tarafı, 7. satır; **Tunyukuk Yazıtı, II. taş**, Güney tarafı 1. satır.

⁴⁴ DLT I, s. 369, 503.

⁴⁵ DLT I, s.403.

günümüz Türkçesinde “kayın” olarak karşımıza çıkan bu kelime, “koca yahut karı tarafından akraba” manasına gelmekle beraber; kayınata, kayınana, kayınbirader, kayınbike (baldız), kayınsinli (görümce), kayıcurt (hanımın sülalesi) gibi söyleyişleri vardır⁴⁶.

Kadnagun: “Kadın kadnagun= kayın, kayınbabalar; güveyiler için söylenir. Ardarda, kadın kadnagun denir”⁴⁷. Belki kayın mayın gibi.

Kangdaş: Bunun için Kaşgarlı, “kangdaş kadaş= babaları bir olan kardeşler. Şu ata sözü de söylenir: Kangdaş kuma urur, igdiş örü tartar (Baba bir olanlar birbirlerini çekemedikleri için çok döğüşürler. Ana bir kardeşler aralarında sevgi olduğundan birbirine yardım eder)”, diyor⁴⁸. Bu terimde de görüleceği üzere, belki Hakanî Türkçesinde kang, yani “baba, ata” sözü kaybolmuş olmasına rağmen (çünkü Kaşgarlı’nın sözlüğünde kang sözü geçmez), “kang”tan türeyen kangdaş kelimesi yaşamaktadır.

Kangsık: “Kangsık ata (üvey baba), kangsık oğul (üvey oğul)”⁴⁹. Görüleceği üzere kangsık kelimesi üveyliği göstermektedir.

Kap: Bu kelime için Kaşgarlı Mahmud; “eğreti olarak hısım” derken, bu konuda şöyle bir örnek de vermektedir: “Ol mening birle uya kap ol (O benimle bir karından doğmuş gibi hısımdır)”⁵⁰. Türkçedeki “aynı kaptan yemek yemek” ata sözüyle bağlantısı olabilir.

Karındaş: Kaşgarlı Mahmud, “bir anadan doğmuş iki çocuğa karındaş denir. Çünkü karın kelimesine -daş edatı eklenince, ‘bir karında beraber bulunmuş’ demek olur”, diyor⁵¹. Bu terim günümüz Kazak Türkçesinde “kız kardeş” yerine kullanılmaktadır⁵². Bunun yanısıra Kırgız Türkçesinde “erkek kardeş tarafından yeğen”e de bu ad verilmektedir⁵³.

Kelin: “Gelin”⁵⁴. Divanü Lûgat-it-Türk’de gelinle alâkalı olan birkaç ata sözü mevcuttur. Bu ata sözlerinden bazıları şunlardır: “Yüfüşlög kelin küdegü yafaş bulur (Armağanlı gelin, güveyi yumuşak bulur)”⁵⁵; “kizlençü kelinde

⁴⁶ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.421; **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.156.

⁴⁷ **DLTI**, s.528.

⁴⁸ **DLTIII**, s.382.

⁴⁹ **DLTIII**, s.383.

⁵⁰ **DLTIII**, s.146.

⁵¹ **DLTI**, s.407.

⁵² **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.164.

⁵³ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.409.

⁵⁴ **DLTI**, s.404.

⁵⁵ **DLTIII**, s.12.

(gizli şey gelinde bulunur, çünkü o iyi şeyleri kocasına saklar)”⁵⁶. Gelin ve güveyi kelimelerine tam 8. yüzyıldaki metinlerde rastlamaktayız. Uyuk-Turan Yazıtında, adına kitabe yazdırılan şahıs, “hanına, milletine, akrabalarına, arkadaşlarına, genç damatlarına ve gelinlik kızlarına doymadığını”⁵⁷ üzüntü içerisinde belirtmektedir. Oguzlarla olan savaşta Köl Tigin’in kahramanlıkları anlatıldıktan sonra, “o olmasaydı gelinler de dahil olmak üzere bütün kadınların esir olacağından”⁵⁸ söz edilmektedir.

Kis: “Karı”⁵⁹. Erkeğin eşi manasına gelen “kis” veya kişi” terimi tıpkı yukarıdaki bazı kelimeler gibi, Kök Türkçe metinlerde de görülür. Mesela; Suglug-Adır, Ça-kol VI, Tele, Irk Bitig.

Küdegü: “Güveyi”. Kaşgarlı Mahmud, “tayak” kelimesini açıklarken güveyi sözünü de kullanmaktadır. “Küdegü tayak verdi (Güveyi dayak verdi)”⁶⁰. Bugün bu kelimenin yerini “damat” kelimesi almış gibidir.

Kükü: Divanü Lûgat-it-Türk’de, “Küküy de denir, doğrusu da budur”⁶¹ şeklinde açıklanan bu terimin yerini, bugün genellikle hala almıştır.

Namıca: “Kadının kız kardeşinin kocası. Bacanak”⁶². Bu terim Türkçe olmasa gerek.

Ogul: “Çocuk. Çoğulu oğlan”⁶³. Bu kelimeleri Kök Türk ve Uygur dönemlerinde şahıs adı olarak da görmemiz mümkündür. Mesela; “Oğlan Çor, Otuz Oğlan”⁶⁴, “Ogul Bars”⁶⁵, “Ogul Tarkan”⁶⁶.

Ögey: “Ögey ata (üvey baba). Bunun gibi ögey oğul, ögey kız da denir”⁶⁷.

⁵⁶ DLTIII, s.242.

⁵⁷ Bakınız, **Uyuk-Turan Yazıtı**, Arka taraf, 3. satır: *Kanım Tülberi, kara bodun, külüg kadaşım sizime, el eşim, er üküş, er oğlan, er küdegülerim, kız kelinlerim gökmedim.*

⁵⁸ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Kuzey tarafı, 9-10; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 32-33: *Oguz yağı ordug basdı. Köl Tigin, Ögsüz akın binip tokuz eren sançdı, ordug birmedi. Ögüm katun, ulayu öglerim, ekelerim, kelingünim, konçuylarım bunça yime tiriği küng boltaçı erti.*

⁵⁹ DLT I, s.329.

⁶⁰ DLTIII, s.166.

⁶¹ DLTIII, s.232.

⁶² DLT I, s.446.

⁶³ DLT I, s.74.

⁶⁴ Bakınız, **Toyok IV Yazıtı**.

⁶⁵ Bakınız, **Toyok I Yazıtı**, 3. satır.

⁶⁶ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Kuzey tarafı, 12. satır.

⁶⁷ DLT I, s.123.

Öz: “Öz kişi (hısım olan kişi)”. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklarken şöyle bir cümle de kurmuştur: “Bu bizning öz kişi ol (Bu bizim hısımdır)”⁶⁸. Çok daha geniş ve değişik manalarının yanısıra, öz kelimesini Kök Türkçe belgelerde şahıs adlarında da görmemiz mümkündür: Öz Apa Tutuk⁶⁹, Öz Inançu⁷⁰.

Singil: “Erkeğin (kocanın) küçük kız kardeşi”⁷¹, şeklinde Kaşgarlı Mahmud tarafından izah edilen bu terim eski Türkçede genellikle küçük kız kardeş yerine kullanılır. 7. yüzyılın sonlarında (699) Kök Türk Kaganlığına isyan etmiş bulunan Türgiş kaganı ortadan kaldırıldıktan sonra, Kök Türkler buraların kargaşa içerisinde kalmasını istemediklerinden Bars Beg, Türgişlerin kaganı ilan edilmiş ve Bilge’nin singili, yani kız kardeşi ile de evlendirilerek bir yakınlaşma tesis edilmiştir. Ama bilindiği gibi Bars Beg’in de Kök Türk Kaganlığına karşı ayaklandığı ve öldürüldüğü bizzat kitabelerden anlaşılmaktadır⁷².

Tagay: “Dayı”⁷³. Kırgız Türkleri dayıya “taga” demektedirler⁷⁴

Tugsak: “Dul kadın”. Çoğu kere “tul tugsak” diye kullanılır⁷⁵.

Tul: “Dul. Tul uragut (dul kadın)”. Bu hususta Kaşgarlı Mahmud şöyle bir örnek de vermektedir: “Yavlak tıllıg begden kerü yalınus tul yeg (Kötü dilli kocadan yalnız dul daha iyidir)”⁷⁶. Bu terime Kök Türkçe yazılı belgelerde de rastlıyoruz. Mesela; “...kuyda kunçuyum tul yıta esizime”⁷⁷. Dul kelimesini Yudahin “kadının ölen kocasının tasviri olup, yatağının üzerine asılırdı” diye açıklamaktadır⁷⁸. Bu İslamiyet öncesi gelenek Kazak Türkleri arasında da yaygındı. Eskiden evin bir köşesinde ölünün sembolik olarak bir kuklası bulunurdu. Ölünün ayakkabılarından, silah ve börküne kadar bütün elbiseleri kullanılır ve bir eyerin üzerine oturtulurdu. Kışlaktan yaylaya veya yayladan

⁶⁸ DLT I, s.46.

⁶⁹ Bakınız, **Çigşi Bagatur Yazıtı**, 7. satır.

⁷⁰ Bakınız, **Terhin Yazıtı**, Batı tarafı, 6. satır.

⁷¹ DLT III, s.366.

⁷² Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 20; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 16: *Bars beg erti. Kagan atıg bunta biz birtimiz. Singilim konçuyıg birtimiz. Özi yangıltı. Kaganı ölti. Bodunu küng boltı.*

⁷³ DLT III, s.238.

⁷⁴ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.697.

⁷⁵ DLT I, s.468.

⁷⁶ DLT III, s.133.

⁷⁷ Bakınız, **Kejilig-Hobu Yazıtı**, 6. satır: “...evde kadınıml dul ne yazık!”

⁷⁸ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.758.

kışlağa göç ederken bu kukla için bir at yedeklenirdi. Bu kuklaya Kazak Türklerinde “tul” adı verildiği söylenmektedir⁷⁹.

Tutuncu: “Tutuncu ogul (evlatlığa alınmış çocuk)”⁸⁰. Kırgız Türkçesinde “kendi çocuğu gibi tutmak” manasına gelmektedir⁸¹. Kelimenin kökünden de anlaşılacağı üzere, tutmak fiilinden türemiş olmalıdır.

Tüngür: “Dünür. Karının hısımları. Bunlar karının anası, babası ve kardaşı gibi kimselerdir”⁸². Çağatayca lügatte de bir tüngür kelimesi geçmekte ve “peri, umacı, cin” şeklinde manalandırılmaktadır ki⁸³, evlilik yoluyla meydana gelen bu akrabalık terimiyle alâkası olup, olmadığını bilemiyoruz. Bununla beraber bugün, sadece karının akrabaları için değil, erkeğin akrabaları için de bu terim kullanılmaktadır.

Uya: “Kardeş, hısım”. Kaşgarlı Mahmud uya kelimesini şöyle güzel bir beyitle de açıklamaktadır:

“Tavar uçun Tengri odlamadıp

Uya kadaş oğlını çınla bogar.

(Mal için Tanrı’yı aklına getirmeyip, kardeşinin oğlunu gerçekten boğar)”⁸⁴.

Uya kelimesi de çok eski tarihlerden beri Türklerin kullandığı bir akrabalık adıdır. Mesela Çakul III Yazıtında “...elig uyamga adırıltım...”⁸⁵; Esik Kurgan’da bulunan bir yazıtta ise, “...kan uya üç otuzda yok boltı...”⁸⁶ şeklinde okunabilecek bir kelime grubu görmekteyiz.

Türkün: “Oymakların, hısımların toplandığı yer. Ana, baba evi”. Divanü Lûgat-it-Türk’de şöyle bir cümlede geçer: “Kız türkünü geldi (Kız babasının evine geldi)”⁸⁷. Kırgız Türkçesinde Türkün, “çeşitli, muhtelif” demektir⁸⁸.

Uma: “Ana (Tibet dilinde)”. Kaşgarlı, “bu kelime onlara Araplardan geçmişe benziyor” diyor⁸⁹. Eski Türkler gerçekten bu kelimeyi kullanmışlar mı

⁷⁹ L.Altınmakas, “Kazak Türklerinin Gelenekleri ve İslamiyetin Etkisi”, **Türk Kültürü**, 22/250, Ankara 1984, s.128.

⁸⁰ **DLTIII**, s.375.

⁸¹ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.764.

⁸² **DLTII**, s.110.

⁸³ **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, s.199.

⁸⁴ **DLTI**, s.85-86.

⁸⁵ Bakınız, **Çakul III Yazıtı**, 1. satır: “...elli akrabamdan ayrıldım...”

⁸⁶ Bakınız, **Esik I Yazıtı**: “...hanın oğlu yirmiiç yaşında yok oldu (öldü)”.

⁸⁷ **DLTI**, s.441.

⁸⁸ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.773.

⁸⁹ **DLTI**, s.92.

bilemiyoruz, fakat Kazak ve Kırgız Türkçesinde uma, “erkek hayvanın yumurtası” manasına kullanılıyor⁹⁰.

Uragut: “Avrat, kadın”⁹¹.

Urı: “Erkek evlat. Urı oğlan (erkek çocuk)”⁹². Bunun yanısıra urı adına pekçok eski kitabede rastlanılmaktadır. Mesela Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında devlet parçalandıktan sonra, halkın durumu anlatılırken “beg olacak erkek çocukların kul olduğu” zikredilmektedir⁹³.

Urug: “Tane. Tohuma da urug denir”. Kaşgarlı Mahmut, “Buna benzetilerek hısımlara da urug-turug denir” şeklinde bir açıklama yapmaktadır⁹⁴. Bu terim Kırgızlar arasında bugün de kullanılmaktadır⁹⁵.

Yufga: “Ogulluk, oğulluğa alınmış”⁹⁶.

Yurç: “Karının küçük erkek kardeşi, küçük kayın. Kocanın küçük kardeşiyle, karının küçük kardeşi ayırt edilir. Kocanın küçük kardeşine ini, yaşça büyük olursa içi denir. Kocanın kendinden küçük kız kardeşine singil, büyük olursa kız kardeşine eke derler. Karının kendinden küçük olan kız kardeşine baldız, büyük olan kız kardeşine eke denir”⁹⁷. Türk tarihinin en önemli kaynakları arasında yer alan Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtlarında; Çin ile yapılan savaş sebebiyle; “701 yılında Altı-Çub Sogdak’a doğru ordu sevk edilmiş ve Çinlilerin Ong-Tutuk kumandasındaki beş tümen askerleri perişan edilmiştir”. Bu savaşta “Ong-Tutuk’un kayın biraderini Köl Tigin’in yakaladığı” söylenmektedir⁹⁸. Herhalde Çakul V Yazıtının ikinci satırında da bu terim geçiyor olmalı⁹⁹.

⁹⁰ **Kazakça-Türkçe Sözlük**, s.291; **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.783.

⁹¹ **DLTI**, s.138.

⁹² **DLTI**, s.88.

⁹³ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu, 7; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu, 7: *Tabgaç bodunka beglik urı oğlan kul kltı. İşilik kız oğlan küng kltı.*

⁹⁴ **DLTI**, s.63-64.

⁹⁵ **Kırgız Sözlüğü**, C. 2, s.785.

⁹⁶ **DLTIII**, s.32.

⁹⁷ **DLTIII**, s.7.

⁹⁸ **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 32; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 25. satır: *Tabgaç Ong-Tutuk biş tümen sü kelti, süngüşdüimiz. Köl Tigin yadagin oplayu tegdi. Ong-Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı. Yaraklıgdı kaganka ançuladı. Ol süg anta yok kltımız.*

⁹⁹ ...içime yurçımka(?) yita.

İşiler: “Kadın, hanım demektir. Aslı işilerdir. Bu kelime çoğuldur, tekil olarak da kullanılır”¹⁰⁰. Yine bu kelime Kök Türkçe yazılı kitabelerin pekçoğunda geçer.

“Divanü Lûgat-it-Türk’Te Akrabalık Bildiren Terimler”, **Türk Kültürü**, 39/464, Ankara 2001

¹⁰⁰ **DLTI**, s.117.